

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

SOFIA UNIVERSITY
“ST. KLIMENT OHRIDSKI”

ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА „КЛАСИЧЕСКИ ИЗТОК“

Сирма Веселинова Костадинова

Митологични образи в „Шах-наме“ на Абулгасем Фердоуси

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“,
научна специалност: Литература на народите на Европа, Америка, Африка,
Азия и Австралия (Персийско литературознание)

Научен ръководител: доц. д-р Иво Кирилов Панов

София, 2018 г.

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита от катедра „Класически Изток“ към Факултета по класически и нови филологии на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 31.01.2018 г.

Публичната защита ще се състои на 13.06.2018 г. от 13 ч. в Центъра за източни езици и култури.

I. Характеристика на дисертационния труд

1. Обект и предмет на изследването

Дисертационният труд представлява изследване, което обхваща митологическия раздел на *Шах-наме* на Абулгасем Фердоуси и като свой предмет анализира присъстващите в него образи на световни владетели и на необикновени същества, чиито прототипи се откриват в изворите за митологията на древен Иран.

2. Цел и задачи на изследването

Дисертационният труд има за цел да се разкрие характерът на образите на световните владетели и необикновените същества в *Шах-наме*, като се акцентира на начините, по които епосът моделира времевите и пространствените измерения и качествата на персонажите, балансирайки между категориите митично и реално, свещено и земно. Тази научна цел се разгръща и реализира в следните задачи:

- 1) Анализ и сравнително изследване на актуални теоретични възгледи на съвременни учени за митологията и прехода на образи от мита към епоса.
- 2) Изясняване на произхода и на някои особености на структурата на *Шах-наме* по отношение на присъствието на митологични образи в текста; за тази задача е необходимо и уточняване на изворите за опознаване на иранската митология в съвременната наука.
- 3) Характеристика на спецификата на образите на божествените фигури и демоните в доислямските ирански представи, които намират място в *Шах-наме*.
- 4) Изследване на образите на световните владетели в епоса на Фердоуси от гледна точка на: етимологията на имената и на епитетите им, техния митологичен и легендарен произход, литературните свидетелства за образите и характера на функционирането им в епическия текст.

3. Методи на изследване

Изследването изисква осъществяване на съпоставителен интертекстуален анализ с дескриптивни елементи на извори от доислямската литературна традиция на Иран като *Авеста* и текстове на средноперсийски език, отделни текстове от ведическата литература, както и източници от ислямския период, съставени или преведени на персийски език. Анализът обхваща образи и сюжети, свързани с фигурите на световните владетели и на необикновените същества, които намират място в митологическия раздел на *Шах-наме*. За целта на дисертацията подходящ се оказва и методът на анализ и синтез.

4. Актуалност на проблема

Актуалността на изследването е обоснована преди всичко от липсата в съвременното персийско литературознание на последователен, съпоставителен анализ на образите на световните владетели и на необикновените същества в митологическия раздел на *Шах-наме* и техните прототипи в изворите на митове. Сред научните трудове, посветени на изучаването на *Шах-наме* в Иран, не се открива текст, който да отразява и да изследва характера на прехода на тези образи от мита към епоса с акцент върху алегоричните моменти в главите, посветени на Пишдадидите, кореспондиращи със схващането за космическото противоборство между Доброто и Злото от доислямския ирански светоглед. Като теоретична база на дисертационния труд се разглеждат и синтезират възгледи на съвременни ирански и европейски учени относно предпоставките и механизмите за интегриране на митологични образи в епическата литература.

II. Структура и съдържание на дисертационния труд.

Дисертационният труд е структуриран в съответствие с поставените цел и задачи и обхваща увод, три глави, заключение, библиография и приложения. Изследването включва 191 страници, от които 177 страници – научен текст, 14 страници – библиография от 139 заглавия, разпределени в два раздела – извори

и научни източници на български, руски, английски, френски и персийски език, и три приложения.

1. Увод

Уводът на дисертационния труд запознава с темата, очертава целта и задачите, определя границите на обекта на изследването, както и методологическите подходи. Посочени са имената на учени, на чиито трудове се крепи теоретичната основа на изследването, както и на такива, поставили в центъра на научните си разработки близка до разглежданата от нас проблематика.

2. Глава I. „Теоретични предпоставки и актуално състояние на темата“

Глава I започва с въвеждащата част „Теоретични подходи към същността и значението на митовете“. Задача на тази част е да изясни семантиката на мита според схващанията на изследователи като Жале Амузегар, Мехрдад Бахар, Абулгасем Есмаилпур и Мирча Елиаде, в чиито трудове се поставя акцент върху комплексното значение и интерпретация на понятието „мит“. Познанието за митовете днес се превръща във фундамент при изучаването на културата на древния свят, предоставя възможност да се докоснем до светогледа и до пластове от колективната мисъл на народите, до които никоя друга наука освен митологията не би могла да достигне. Схващането за мита като неизчерпаем извор на теми за литературата и за изкуствата рефлектира върху значимостта на въпроса за характера и функциите на митологичните образи и мотиви в художествената литература и особено в творчеството на персийските класици.

Втора част на глава I, „Класификация на митовете“, очертава типовете митологични повествования, класифицирани според тяхното съдържание и функции от Абулгасем Есмаилпур в един от най-новите трудове, посветени на мита, в съвременната иранска наука – *Митът – израз на символи* (Есмаилпур 2013:64-71). Присъствието на следи от някои от тях в *Шах-наме* на Фердоуси, като например митовете за произхода, за боговете, за владетелите и за героите,

поражда въпроса за характера на прехода на образите от мита към епоса – ядро на трета част на глава I, „Към въпроса за прехода от мит към епос“. Тази част от има ключово значение за методологията на анализа на митологичните образи в *Шах-наме* на Фердоуси в дисертационния труд. На базата на изведени паралели във възгледите на учени като Богдан Богданов, Мирча Елиаде, Елеазар Мелетински, Абулгасем Есмаилпур, Бахман Саркарати, Джалал Халеги-Мотлаг, Забихоллах Сафа, Махмуд Абадиян, Мехрдад Бахар и други са очертани предпоставките за прехода и трансформацията на образи и теми от мита към епоса. От значение за характера на този процес, и особено за демитологизацията на образите, са промяната в светогледа през различните епохи, отслабването на вярата в невидимите сили и засилването на ролята на героите-воини за запазване на единството и на неприкосновеността на рода или племето. Обособяването на иранската и на индийската културна общност след разпада на доисторическото арийско единство се отчита също като решаващ фактор в пътя на развитие на митологичните образи и в интегрирането и функционирането им в епическата традиция. На базата на основни концепции на горепосочените учени за прехода на образи от мита към епоса са изведени няколко основни характеристики на процеса: *преобразуване, разпад, пренос, смесване, съкращаване, преобръщане, обогатяване с чужди и с фолклорни елементи*. Така очертаните характеристики задават и посоките на анализ на образите на владетелите и на необикновените същества в митологическия раздел на *Шах-наме*.

Глава I продължава с поглед върху изворите на познание за иранската митология, на голяма част от които се основава и анализът в дисертационния труд. Очертаните в четвърта част текстове са систематизирани в няколко групи с оглед на културната среда, на която принадлежат (ирански, индийски и други), както и на историческата епоха, към която се отнася съставянето им (доислямски и ислямски). От значение за изследването е посочването на предпоставките за изграждане на паралели между образи от иранските и от индийските митове, засвидетелствани в текстове като *Ригведа* и авестийската

Ясна, например. Анализът на съдържащите се в описаните извори митологични образи се реализира в глави II и III.

Пета част на глава I, „Епическата традиция в Иран и изворите за *Шах-наме*“ свива фокуса на отбелязаните в четвърта част извори до тези, които съдържат следи от епическата традиция в Иран преди създаването на *Шах-наме*. Към тях се отнасят откъси от авестийския *Яшт* и средноперсийските сборници *Хватай-намак* (перс. *Ходай-наме, Книга за владетелите*), на чиято основа е съставен вероятно и предшествващият *Шах-наме* на Фердоуси сборник за историята на иранската държавност – *Шах-наме-йе Абу Мансури*. Тази част има за задача да създаде обща представа за предисторията и средата, в която е създаден епосът на Фердоуси, като се правят позовавания на изследванията на ирански учени като Ахмад Тафаззоли, Махмуд Омидсалар, Джалал Халеги-Мотлаг, Сейед Хасан Тагизаде и др. Особено внимание изисква значението на движението *шуубие*, развиващо се на фона на политическата и на културната обстановка през X век в Хорасан, като предпоставка за намерението на Фердоуси да осъществи този фундаментален поетически проект, въздигащ самосъзнанието на иранския народ и гордостта от славното му минало. Налага се изводът, че в изворите за *Шах-наме* на Фердоуси, а вероятно и в личните убеждения на поета като представител на съсловието на *дехганите* в Иран, са застъпени съхранени отделни елементи от митологични представи, претърпели съществена трансформация от мита към епическата традиция, в унисон със светогледа на новото време.

Шеста част на глава I, „Особености на структурата на *Шах-наме* с оглед на предмета на изследване“, разглежда структурните особености на епоса в два аспекта: поэтапното представяне на иранските династии и условното им обособяване на три раздела – митологически, героически и исторически. Отношение към изследвания в дисертационния труд проблем имат династията на Пишдадидите и представителите ѝ – първите владетели на света и на земите на Иран, чиито прототипи в митологията са образите на Първочовека и на господарите на седемте земи в света, сътворен от Ахура Мазда. Посочени са предположения на съвременни учени относно историческата идентичност на

шаховете от следващата династия – Кейанидите, чиито образи в *Шах-наме* особено отчетливо отразяват преплитането на митология и героика – тема, която представлява интерес за бъдещи изследвания в полето на прехода на теми и образи от мит към епос и обогатяването им със спецификата на легендата. Тази част на дисертационния труд маркира и най-значимите теми в митологическия раздел на *Шах-наме*, които разглеждат развитието на културата и цивилизацията на древен Иран. Акцент е поставен върху сюжета за враждата между народите на Иран и Туран, която започва с разпределянето на световните владения на Ферейдун между тримата му синове. Темата за противоборството между поданиците на Иран и Туран заляга в основата на повествованието на целия следващ героически раздел и алегорично препраща към митологичното схващане за космическата битка между двата основни принципа на Доброто и на Злото.

Седма част на глава I, „Съвременната иранска наука за *Шах-наме*“, има за главна задача да представи основополагащи трудове в областта на познанието за мита в епическия контекст, както и да класифицира разработки на ирански учени от последните две десетилетия, които смятаме, че разкриват възможно най-точно актуалните насоки на работа на иранската научна общност в изследването на митологичните пластове на *Шах-наме*. Сред тях впечатление правят трудовете, посветени на сравнително изследване на представите за свещените в зороастрийския мироглед елементи – огън, вода, земя, вятър, и присъствието им, натоварено със специфична символика, в епоса на Фердоуси; към тази група отнасяме и възприятията за Първото растение и Първичния бик. В центъра на анализа във втората група трудове са отделни персонажи, сюжети и мотиви от иранските митологични представи, които намират място в *Шах-наме*. Като значими за предмета на изследване в дисертационния труд са определени образите на владетелите от династията на митичните Пишдадиди, концептът *фарр* и демоните. Друго направление в познанието за митологичните елементи в епоса е изследването на светогледа на Фердоуси, както и на някои основни човешки ценности, залегнали във фундамента на *Шах-наме* и отвеждащи към схващания, характерни за доислямската

традиционна и религиозна мисъл. Проучването на пътя на развитие на традиции и обичаи от древността към ислямския период и значимостта на епическото платно за съхраняването на познанието за тях също намира място сред научните търсения в съвременността. Накрая се очертава категория трудове, които се концентрират върху сравнителния анализ на митологичните елементи в *Шах-наме* и в други паметници на световната литературна класика като индийската *Махабхарата*, както и Омировите *Илиада* и *Одисея*. Впечатление прави широкият интерес към съпоставянето на отделни образи в *Шах-наме* с техни прототипи в разнообразни извори за иранската митология, а в същото време и липсата на труд, който да разглежда последователно и систематично персонажите на световните владетели и на необикновените същества в митологическия раздел на *Шах-наме* и да извежда спецификите на характера на промяната на тези образи при прехода от мит към епос – основна цел на дисертационния труд.

3. Глава II. „Сътворение, ангели и демони – между мита, религията и епоса“

Съществена част от задачата, която преследва дисертационният труд в глава II, е очертаването на предислямските ирански космологични представи, на основни действащи фигури и принципи в космичната битка между Доброто и Злото, засвидетелствани в текстове от авестийската традиция и в средноперсийски зороастрийски сборници. Описаните древни схващания са съпоставени с картините на Сътворението на света, на Слънцето и на Луната, на човека в епоса на Фердоуси – фокус на първа част на глава II, „Картината на Сътворението в *Шах-наме*“. Анализът на въвеждащите бейтове на епоса акцентира върху противоречивите свидетелства за светогледа на поета и за изворите, с които Фердоуси разполага при съставянето му. Налага се изводът, че отношението на автора към фигурата на Бога стъпва на здрава ислямска основа, но същевременно описанието на началото на формиране на иранската държавност в митологичната епоха в епоса е в синхрон с доислямските схващания за времето на световните господари. В тази връзка, втора част на

глава II, „Ахриман – от представата за Разрушителния дух към злодея в епоса“, извежда на преден план в анализа фигурата на Ахриман – първоначало на всяко зло в света според древноиранската космология. От абстрактна фигура, противостояща на Благодатния дух, в ранните авестийски текстове, по-късно образът се трансформира в антагонист на Мъдрия бог (Ахура Мазда) – най-висшата фигура, Твореца в зороастрийския пантеон. Противоборството между двете начала определя и крехкия баланс във вселенската подредба. В епоса на Фердоуси представата за Разрушителния дух не присъства в картината на Сътворението, Ахриман като персонаж в *Шах-наме* е въведен в първа глава, посветена на Киюмарс. Епическият текст разгръща темата за враждата между два рода, в която на преден план е изведен мотивът за загубата и възмездието. Образът на Ахриман претърпява трансформация, белязана от преминаването от духовна същност към герой с човешки облик и характеристики. Текстът само загатва за митологическата същност на образа – отделни части, посветени на Заххак и Ферейдун, например, съдържат препратки към изначалния стремеж на Разрушителния дух да унищожи света на Светлината.

Изключително тясно преплетени с фигурата на Ахриман в епоса са образите на демоните, чиято специфика е очертана в трета част на глава II, „Демоните и проекцията на космическата битка на земята“. Дисертационният труд отбелязва особеностите в трансформацията на представите за божествените фигури на *асурите/ахурите* и *девите/дайвите* в ригведическата и в ранната зороастрийска традиция. Обсъждат се пътят и предпоставките за демонизиране на *дайвите* в иранската религиозна мисъл и отражението на процеса при образите на демоните-антагонисти на добрите божества и герои в авестийската и в средноперсийската литература. В *Шах-наме* демоните са въввлечени в междуродовите и междуетносните конфликти, действат изцяло в полето на земното пространство, предвождани често от фигурата на Ахриман, а описанието на външния им вид е обогатено с фолклорни елементи.

Централна фигура от зороастрийския пантеон, която намира място в *Шах-наме*, е образът на Соруш, представен в четвърта част на глава II, „Соруш – от пазител на творението на Ахура Мазда към съветник на владетелите“.

Спецификата на тази божествена фигура в авестийските представи е свързана със схващането за Соруш като вестител и пазител на света и творението на Мъдрия бог през нощта, а средноперсийски текстове му придават и значима есхатологична роля. Повествованието на *Шах-наме* интегрира митологичния образ на Соруш, като запазва детайли от функциите му в зороастрийската традиция – „благият Соруш“ често се явява пред героите и шаховете в епоса често през нощта, в критични моменти ги напътства и им вдъхва увереност, прошепва им тайни послания, в резултат на което те вземат ключови решения.

Тенденцията към *преобръщане* в представите за природата на необикновените същества в *Шах-наме* – Соруш, Ахриман и демоните – от духовни същности към конкретни персонажи, е иманентна характеристика на епическия текст. Въпреки това цветовата символика, характеризираща изображенията на тези образи, както и някои присъщи техни функции в *Шах-наме*, категорично могат да бъдат успоредени с по-древните схващания за ролята им в космическия конфликт между Доброто и Злото.

4. Глава III. „Световните владетели в *Шах-наме*“

Глава III на дисертационния труд анализира образите на световните владетели в *Шах-наме* по вече зададените в глава II параметри – разглежда се етимологията на имената и епитетите на героите като разкриваща полисемантични кодове, съпоставят се литературни свидетелства за митологичния произход на образите, отнасящи се към авестийската, средноперсийската и ислямската словесност, съотнасят се характеристики и сюжети, свързани с персонажите на световните владетели и значими герои от митологическия раздел на епоса със сходни такива в митологичните представи на древен Иран. Отделните части на тази глава се фокусират върху централни за повествованието на *Шах-наме* образи на владетели и на герои, като стремежът е да се достигне до обобщаващо описание на характера на прехода им от мита към епоса, както и да бъдат прокарани паралели със схващането за космическото противоборство между Доброто и Злото, заложиени в алегоричните моменти в текста на Фердоуси.

Първа част на глава III, „Киюмарс – от Първочовека към първия шах и мотивът за жертвата на сина“ отбелязва присъствието в епическия текст на значими за доислямските възгледи за владетелската фигура елементи като понятието *фарр*, числото тридесет, схващането за Първоначалото. Зад тези сходства се крият и съществени разминавания между описанието на Киюмарс в *Шах-наме* и неговия митологичен прототип, като най-отличително е преминаването на образа от Първочовек към първия владетел на света. Смъртта на Киюмарс в митологичното космогонично време се възприема като необходима жертва в конфликта между Доброто и Злото, която дава начало на живота на човечеството – от семето му възниква първата двойка мъж и жена. *Шах-наме* на Фердоуси разкрива промяна във възгледите за образа от ислямския период, когато вероятно започва да се налага схващането за Киюмарс като първи господар на света. Митологическата космическа драма все пак намира отражение в *Шах-наме*, където конфликтът между силите на Мъдрия бог и на Разрушителния дух се пренася символично в описанието на сблъсъка между родовете на Киюмарс и на Ахриман, в който загива сина на първия шах – Сиямак.

В тази връзка анализът в първа част се фокусира върху мотива за жертвата и възмездието за смъртта на сина, постигнато от Хушанг – внук на първия шах в епоса. Представени са лингвистични изследвания в полето на етимологията на имената на Сиямак, Хушанг и на сина на Ахриман – Хазуран, които очертават паралели с авестийски топоними и имена на демони. Обърнато е внимание на епитета *пишдад*, който се отнася първоначално към образа на Хушанг, а впоследствие става наименование на първата династия от митологичната епоха – Пишдадите. Разглеждат се мнения на учени като А. Кристенсен и Ж. Амузегар, които наблягат на спецификата на сюжета, описващ смъртта на сина в епоса, като наследство от традиция, различна от сасанидските извори на митове, а също и като отговор на новия светоглед в иранското общество през ислямската епоха.

Акцент във втора част на глава III, „Хушанг – триумфиращият владетел на света“, е преходът от митологичното схващане за първия човек, който

властва над седемте земи в света, към епическия персонаж – наследник на властта на Киюмарс и втори шах в *Шах-наме*. В синхрон с авестийския образ на триумфиращия над демоните на Мазан и Варана герой се разгръща и сюжетът на битката между Хушанг и рода на Ахриман и демоните в платното на Фердоуси. Епосът, в унисон с други източници от ислямската епоха, обогатява повествованието за Хушанг с дела, допринасящи за подобряване на живота на хората като използването на огъня, на металите, както и развитието на земеделието и животновъдството. На втория шах се приписват културни постижения – характерен похват при изграждане на образите на първите шахове в епоса. Като обща специфика на времето и пространственото измерение на повествованието се очертава преходът от сакралното изначално време и всеобхватното космическо пространство в мита към епохи, наподобяващи палеолита и неолита, както и разполагането на епическите сюжети в полето на земния свят, чието описание следва нормите на правдоподобността.

Трета част на глава III, „Тахмурес – от „връзващия демони“ към културния герой“ разкрива сходство в характера на прехода на образите на Тахмурес и Хушанг от мита към епоса. Очертани са специфики на двата персонажа в *Шах-наме*, които кореспондират със схващания в авестийски и средноперсийски извори за победите над демоните. *Шах-наме* акцентира на представата за Тахмурес като културен герой. Описанието на приноса му за разкриване на писмеността, пазена от демоните, засвидетелстван в по-древни извори, е обогатен от повествованието за поставянето на началото на полезни за хората практики като използването на вълната за изработване на облекла и принадлежности и опитомяването на животни.

Образът на следващия владетел от линията на Пишдадидите – Джамшид, е изграден от Фердоуси в тясна обвързаност с образа на друг значим за епическото повествование персонаж – Заххак. На тях са посветени следващите две части на глава III на дисертационния труд – „Яма и Джамшид – златното време в мита и епоса“ и „Заххак – от образа на змея към владетеля змей“. Четвърта част проследява характеристиките на образите на Яма и Йима според

ведическата, авестийската и средноперсийската литературна традиция. Като най-отличителни сходства са изведени връзката с образа на Слънцето (баща на Яма и епитет на Йима), повествованието за братя и сестрата, представата за управлението и владението на героя като златна епоха в митологичната история на света и като съвършено пространство за живот. Мотивът за греха на владетеля и за загубата на свещения *фарр* е съществен елемент в зороастрийската литература и в *Шах-наме* на Фердоуси. Самозабравата, допускането на лъжата, претенцията за притежаване на божествен характер са грехове, бележещи финала на властта на героя, от което произтича и загубата на шахската слава и възцаряването на хаос във владенията на Джемшид, чийто трон е зает от Заххак.

Митологичните корени в образа на Заххак се проследяват до представата за змея – Ажи Дахака, който според текстовете на *Авеста* е най-силната лъжа, творение на Ахриман, чието предназначение е да унищожи света на Доброто. Фигурата притежава ключова роля в космическия конфликт между Доброто и Злото, както и значима есхатологична функция в средноперсийските текстове. Специфичен похват за интегриране на змея в *Шах-наме* е включването му в повествованието като образ на владетел, който властва в хаос и несправедливост над света в продължение на хилядолетие. Крайъгълен камък в тази епоха е появата на ковача Каве – персонаж, чието присъствие в епическия текст е свидетелство за преплитането на мита и легендата. Обобщени са процесите на *преобразуване* и *преобръщане* в характера на митологичните образи, които рефлектират върху спецификите на персонажите на Джемшид и Заххак в *Шах-наме*.

Шеста част на глава III, „Ферейдун и Гаршасп – есхатологична и героическа функция на змееборца“ очертава митологичния произход и паралелите между образите на Ферейдун (Траетаона в *Авеста*), Гаршасп (Кересаспа) и ведическия Трита Аптя. Битката и победата над змея – централен мотив в древните повествования, се допълва от магическите и лечителските способности на Ферейдун, засвидетелствани в средноперсийски текстове. Епосът проектира митологичния сблъсък между героя и змиевидния

антагонист, залогът на който е Космосът и властването над него. В *Шах-наме* роденият със символа на шахската слава Ферейдун поставя края на тираничното управление на Заххак над свещените земи на Иран и над света – отражение на възтържествуването на митологичния Траетаона над Ажи Дахака. Акцент при анализа на образа се поставя върху схващането за подялбата на владенията на Ферейдун между тримата му синове като завършек на епохата на световните шахове – момент, който бележи навлизането на епическото повествование в полето на легендата, където конфликтът между Доброто и Злото се пренася върху мотива за противоборството между земите на Иран и Туран.

Образът на Гаршасп е успореден с характеристики на авестийския Кересаспа – побеждаващ великани, демони и змиевидни същества герой, както и с Гаршасп в средноперсийската литература – ключова фигура в картината за Края на света, изпълняващ роля, чието осъществяване гарантира окончателното възтържествуване на Доброто. В *Шах-наме* отпечатък от тези специфични за доислямските представи функции на героя не се открива, образът губи първостепенното си значение и макар да се нарежда сред имената на владетелите от династията на Пишдадидите в епоса, при него в много по-голяма степен спрямо Ферейдун се наблюдават процесите на *разпад* и на *съкращаване* на мита.

Финалната седма част на глава III, „Ирадж и Манучехр – мотивът за възмездието между мита и легендата“ разгръща анализа в няколко плана. Коментира се произходът на сюжета за подялбата на обширните владения между синовете на последния световен шах – макар да не е засвидетелстван в авестийската литература, определени лингвистични данни насочват към принадлежността му към епохата на Аршакидите в Иран (250 г. пр.Хр – 224 г.). Набляга се също и върху повтарящия се мотив за смъртта и възмездието – най-малкият син на Ферейдун и наследник на властта над земите на Иран – Ирадж, е погубен от завистта на по-големите си братя. Възмездието за неговата загуба е постигнато от наследник на Ирадж – Манучехр, фабулата следва зададената още в първите глави на епоса тема за смъртта на любимия син на първия шах

като отражение на жертвата на Първочовека. В съдържанието на последните глави на митологическия раздел на *Шах-наме* впечатление прави все по-яркото преплитане на митология и героика – с включването в сюжета на образи като Сам, Зал, Гарен и други популярни в легендарната история персонажи на ирански пехливани.

5. Заключение

Заключението на дисертационния труд обобщава актуалността на въпроса за митологичното съдържание на *Шах-наме*, както и на мястото на епоса в познанието за културата на древен Иран. Очертават се моменти, които изискват нови научни изследвания, като характера на изворите на Фердоуси и светогледа на поета.

В синхрон със зададената цел, разгърната в отделните задачи, поставени пред всяка една от главите, включени в структурата на дисертацията, са формулирани следните изводи:

1) Анализът и съпоставянето на актуални теоретични възгледи на съвременни ирански и европейски учени за същността на митологията и за характера на прехода на елементи от мита към епоса спомагат за очертаване на научни подходи, приложими при изучаването на митологическото съдържание на *Шах-наме*. Цитираните в глава I трудове на учени като Жале Амузегар, Мехрдад Бахар, Абулгасем Есмаилпур, Забихоллах Сафа и други, не получили публичност като цяло извън пределите на Иран, заслужават внимание в полето на най-новите изследвания върху митологията, тъй като допълват съществуващите и популярни до момента европейски и американски разработки в тази област на научното познание.

2) Недоизяснен остава въпросът за произхода и съдържанието на изворите, от които Абулгасем Фердоуси черпи информация за вплетените в епическото платно митологични образи. Без съмнение, следите от устната традиция, типичен инструмент за съхраняване на древните вярвания и предания сред *дехганите* в Иран, оставят забележим отпечатък в корпуса на текста. Елементи от предшестващата *Шах-наме* писмена епическа традиция

също категорично се отразяват върху повествованието и представляват своеобразен мост, илюстриращ видоизменянето на образите при прехода от мит към епос.

3) Спецификата на космологичните възгледи, както и на образите на Ахриман, на демоните и на божеството Соруш от предислямските ирански представи, мотивира изграждането на паралели със сходни сюжети и фигури на необикновени същества в *Шах-наме*. На базата на описаните в глава II фундаменти на иранската митологическа тъкан, отразени в епоса на Фердоуси, се очертават следните изводи:

- макар древните космогонични представи, засвидетелствани в религиозните литературни паметници през доислямската епоха в Иран, да не се включват в картината на Сътворението в *Шах-наме*, присъствието в текста на образи като Ахриман и демоните, намиращи се в опозиция на добрите персонажи, може да се разглежда като обосновка на съществуващата връзка между мита за Сътворението и символните пластове на епоса;

- в пространството между мита и епоса образите на Ахриман и демоните претърпяват трансформация, губят фундаменталната си роля в разрушаването и свързаното с него възстановяване на космическия порядък в древния ирански светоглед, но асоциации за тази тяхна обща черта се откриват недвусмислено в описанието на характера на образите и функциите им, с които са натоварени в епическия текст;

- фигурата на божеството Соруш намира специфично място в повествованието на митологическия раздел на *Шах-наме* – макар да се наблюдава загуба на типичния за образа ореол в зороастрийските представи, чертите, характерни за фигурата в авестийските и средноперсийските текстове, намират израз и в епическите сюжети.

4) В стремежа си да опишем и анализираме митологичните елементи в образите на световните владетели в *Шах-наме* достигаме до следните изводи:

- етимологията на имената на героите и епитетите, с които присъстват в изворите от авестийската и средноперсийската литературна традиция,

кореспондира със специфични черти от характера и функциите на образите в епоса на Фердоуси;

- изследването на митологическия произход на образите на владетели и герои в *Шах-наме* на моменти се пресича и допълва от наличието на мотиви и сюжети от героическата иранска традиция. Този процес свидетелства за пътя на обогатяване на оригиналния мит с популярни елементи, възникнали по времето на историческите династии на Аршакидите и Сасанидите в Иран. Така бива обусловен и характерът на трансформацията на образите при прехода от мит към епос, мотивирана от разминаването в нуждите и светоусещането на общността, създаваща митовите в доисторическата епоха, и тези от по-новите епохи на развитие на иранската цивилизация;

- на базата на описаните в глава I възгледи на ирански и европейски учени за прехода на образи от мит към епос и формулираните характеристики на трансформацията в тях, в митологическия раздел на *Шах-наме* се наблюдава изявата на следните процеси:

а) *Преобразуване* – един от най-типичните процеси, преминавайки през който образите на световните владетели и герои от мита се адаптират успешно в епоса. При прехода от мит към епос фигурата на Киюмарс се трансформира от образа на Първия човек, сътворен от Ахура Мазда като инструмент за поддържане на космическия порядък и противопоставяне на Разрушителния дух, към първия владетел, на чиято воля се подчиняват хора и животни по целия свят. По сходен път образите на Хушанг, Тахмурес, Ферейдун и Гаршасп в *Шах-наме* проектират прехода от фигури, натоварени със значима роля в космическата битка, триумфиращи в сблъсъка със змея и демоните, към световни владетели и герои, допринасящи за развитието на културата и цивилизацията.

б) *Разпад* – образите на Гаршасп и Сиямак свидетелстват най-изразително за наличието на този процес. Резултатът от него се наблюдава в присъствието на няколко герои в епоса, носещи имена и характеристики, типични за оригиналния образ на змееубицеца Кересаспа в иранските митологични представи. За *разпад* на прототипа на Сиямак загатва наличието

на втори образ в епоса, в героическия раздел, носещ име, съвпадащо с това на сина на първия световен шах.

в) *Пренос и смесване* – този комплексен процес на преход на образи и теми от мит към епос се долавя при разработването на мотивите за жертвата и възмездието, както и за космическата битка – фундаментални в древната иранска космогония. *Шах-наме* ги проектира в международните и междуетносните конфликти, в повествованието за смъртта на сина на първия световен владетел, а по-късно – и на най-малкия син на Ферейдун. Като начало на нови епохи в хронологията на династията на Пишдадидите и на историята на иранския народ смъртта на Сиямак и на Ирадж и последвалите победи и възкачване на престола на Хушанг и на Манучехр може да се разглеждат като символно отражение на необходимата в мита жертва на Първочовека, която поставя началото на човешкия род. В плана на епоса смъртта на сина и поемането на властта от новия владетел, притежаващ символа на божествената слава, бележат завършека на една и началото на друга епоха, следващи логично и хронологично една след друга.

г) *Съкращаване* – процесът се регистрира особено ярко в липсата на присъствието на първата двойка хора от древните представи в епоса. Получава израз също и в отпадането на характерни за зороастрийските представи звена от генеалогията на фигури, изведени на преден план в епоса, на техни специфични за мита функции и черти. Есхатологичната и ритуалната роля на образи като Тахмурес и Гаршасп не намира място в *Шах-наме*, единствено наличието на епитети, отнасяни към персонажите загатва за значимостта на техните роли, съществуващи в древните представи.

д) *Преобръщане* – към този тип трансформация можем да отбележим промяната в схващането за същността на Ахриман – от абстрактната представа за Разрушителен дух, първоначало на всяко зло в света, фигурата придобива характер, по-близък до човешкия в епоса. Макар уменията му да се преобразява и да подвежда добрите герои символно да препращат към схващанията за функцията му в мита, в *Шах-наме* фигурата на Ахриман се разгръща изключително в полето на земното, действията му са насочени не към

унищожаване на творението на Мъдрия бог, а към нарушаване на справедливото и хармонично управление на световните владетели и техните наследници. Демоните като поддръжници на Ахриман също демонстрират човешки черти – формират войски, пазят знания, обучават се в строителни умения. Наличието на процеса на *преобръщане* се забелязва ясно и при изграждането на образа на Заххак – от космическия змей в митологичните схващания персонажът в епоса е описан като тираничен владетел със змийски глави на раменете, който съхранява частично антропоморфната си специфика от мита.

Освен при персонажите в *Шах-наме* наличието на процеса може да се наблюдава и във видоизменянето на характеристиките на времето и пространството. Новите фабули следват хронологична последователност и се разгръщат в художествени пластове, чиито характеристики демонстрират *преобръщането* от всеобхватно към конкретно, от сакрално към светско и от митично към реално.

е) Що се отнася до процеса на *навлизане на фолклорни елементи* в митологичните образи и сюжети, бихме могли да посочим присъствието на такъв процес при фигурите на *дайвите*, които от същества с фундаментална роля в поддържането на космическия порядък, постепенно биват демонизирани в зороастрийските представи, обогатяват се с елементи, типични за фолклора, и намират място в разнообразни сюжетни линии на епоса на Фердоуси. При взаимодействието между фолклора и епоса се очертават особено популярните фигури на Ирадж и Манучехр, чийто анализ изисква задълбочено изследване на спецификата на взаимовръзките между мит, легенда и епос.

На базата на така очертаните изводи се оформя обобщението, че епосът се характеризира със специфични механизми за „усвояване“ на митологичните образи. В стремежа си да приспособи древните фабули и мотиви към своята реалност и норми на правдоподобност, епосът гради нови пространствено-времеви измерения, в които моделира познатите от мита образи, но обогатени с нови роли. Темите, обхванати в раздела на *Шах-наме* – обект на дисертационния труд, както и повествованието за междуродовите и

междуетносните конфликти могат да бъдат разглеждани като символна проява на представата за космическото противоборство между Доброто и Злото. Митологичните образи и техните поетически превъплъщения и функционалност в епическия текст придават висок универсален смисъл на сюжетите.

III. Приносни моменти в дисертационния труд

Представеното изследване дава основание да посочим няколко приносни момента на дисертационния труд:

1. Установява връзките между митологичните образи в текста на персийския класик и в литературното наследство на авестийската и средноперсийската религиозна традиция като извори на митове.
2. Класифицира характера на прехода на образите на герои и необикновени същества от мита към епическото произведение, на базата на актуални възгледи на съвременни ирански учени.
3. Представя ключови за авестийската традиция понятия и митологеми, намиращи израз при изграждането на митологичните образи на световните владетели в *Шах-наме*.
4. Включва осъществени за първи път у нас авторови преводи от персийски оригинал на български език на откъси от митологическия раздел на *Шах-наме* с акцент върху значими за изследването понятия и изрази.

IV. Приложимост на дисертационния труд

1. Теоретично приложение

Дисертационният труд може да послужи като източник за изследвания в различни области на науката: митология, теория на литературата, културология. Представените в синтезиран вид основни понятия и концепции от древноиранската духовна култура, както и предложеният преглед на

иранската литературна теория за прехода на образи от мит към епос, могат да допринесат за активиране и обогатяване на нови научни търсения в полето на сравнителното литературознание.

2. Практическо приложение

Дисертационният труд може да намери практическо приложение като основа за избираема дисциплина, посветена на митологичните образи в класическата персийска литература, като бъде допълнено от изследване на присъствието на анализирания образи и в творчеството на други автори.

V. Публикации по темата на дисертационния труд

1. *Сътворението в „Шах-наме“ – между мита и религията*

Сборник от Тринадесета конференция на нехабилитираните преподаватели и докторанти от Факултета по класически и нови филологии, съставител проф. д-р Мадлен Данова. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2017, стр. 97-104.

2. *Образът на Киюмарс в „Шах-наме“ на Абулгасем Фердоуси (през призмата на две идеи на Мирча Елиаде)*

Сборник от Международна научна конференция „Иран и Европа в огледалото на историята“, 2016 г. (в печат).

3. *Тримата братя и златната нишка на безсмъртието в мита за Ферейдун – „Шах-наме“ („Книга за царете“)* на Абулгасем Фердоуси

Сборник от Дванадесета конференция на нехабилитираните преподаватели и докторанти от Факултета по класически и нови филологии, съставител проф. д-р Димитър Веселинов. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2015, стр. 181-187.

4. *Сънищата като културен феномен в персийската класическа литература – „Шах-наме“ („Книга за царете“)*

Сборник от Единадесета конференция на нехабилитираните преподаватели и докторанти от Факултета по класически и нови

филологии, съставител проф. д-р Димитър Веселинов. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2014, стр. 250-257.

5. *Митологични нишки и магия в традицията Шаб-е Ялда в Иран*
Сборник от Международна научна конференция „Иран и Балканите в огледалото на историята (минало, настояще и перспективи)“, Авангард Прима, София, 2014, стр. 333-339.

VI. Литература, цитирана в автореферата.

Есмаилпур 2013: ۱۳۹۱، سروش، تهران، بیان نمادین، اسطوره، ابوالقاسم اسماعیل پور،